

De ruimte in het stadsgewest

[911]

H. WIGGERTS

Rijks Planologische Dienst, 's-Gravenhage

Het kader van de te behandelen onderwerpen: „Mens en bodem in de Delta”, en het onderwerp van mijn beschouwingen „De ruimte in het stadsgewest”, bevatten vijf geladen trefwoorden:

Delta - mens - bodem - stadsgewest - ruimte.

Omdat het voor mij om het laatste gaat, zal ik de eerste vier begrippen slechts kort toelichten.

Allereerst: de Delta.

Een Griekse D, het symbool van een driehoek. Meer algemeen de eilanden of het eiland in een meerarmige riviermond. Laten wij het maar niet te scherp afpalen en zeggen dat het gaat om het lage deel van onze lage landen: globaal Noord- en Zuid-Holland, Zeeland en Utrecht.

Het begrip „Delta” is geladen. Men denkt erbij aan verschillende dingen. Men denkt bijvoorbeeld aan vette klei, vruchtbare grond, ook aan de dreiging van de zee, aan overstromingen en aan de dijken om die te keren, aan verzilting.

Moderner is het begrip van de „Gouden Delta”: havens en havenindustrieën, schepen, treinen, vrachtauto's, pijpleidingen, poortfunctie, economische groei.

Met deze twee beelden van de Delta: vruchtbare grond achter de dijken enerzijds en havens en industrieën anderzijds, heb ik ook een beeld opgeroepen van tegenstellingen en spanningen in dit Deltagebied. Spanningen zoals die kunnen ontstaan tussen economische groei en leefbaarheid of tussen open ruimte en bebouwing.

Het tweede trefwoord: de mens.

De mens in de Delta, de toekomstige Nederlander, zal geen boer zijn maar stedeling dus industrie-arbeider of administrateur of laborant.

Eigenlijk is er heel weinig te zeggen over deze toekomstige deltabewoner. Een paar dingen lijken vrij zeker: Hij zal een hoger reëel inkomen hebben en zich daarmee meer kunnen veroorloven. Hij zal ruimer wonen en hij zal een auto hebben.

Ook zal hij meer vrije tijd hebben en meestal wel voortgezet onderwijs hebben genoten. Hij zal mobieler zijn, niet alleen door zijn auto, maar ook mentaal: hij zal gemakkelijker over de landsgrenzen heen gaan, in zijn vakanties, maar ook gemakkelijker verhuizen.

Met zijn brede belangstelling en hoger inkomen zal hij hoge eisen stellen aan bijvoorbeeld de culturele voorzieningen die hem worden geboden en zeker aan zijn woonmilieu en aan zijn ontspanningsmogelijkheden.

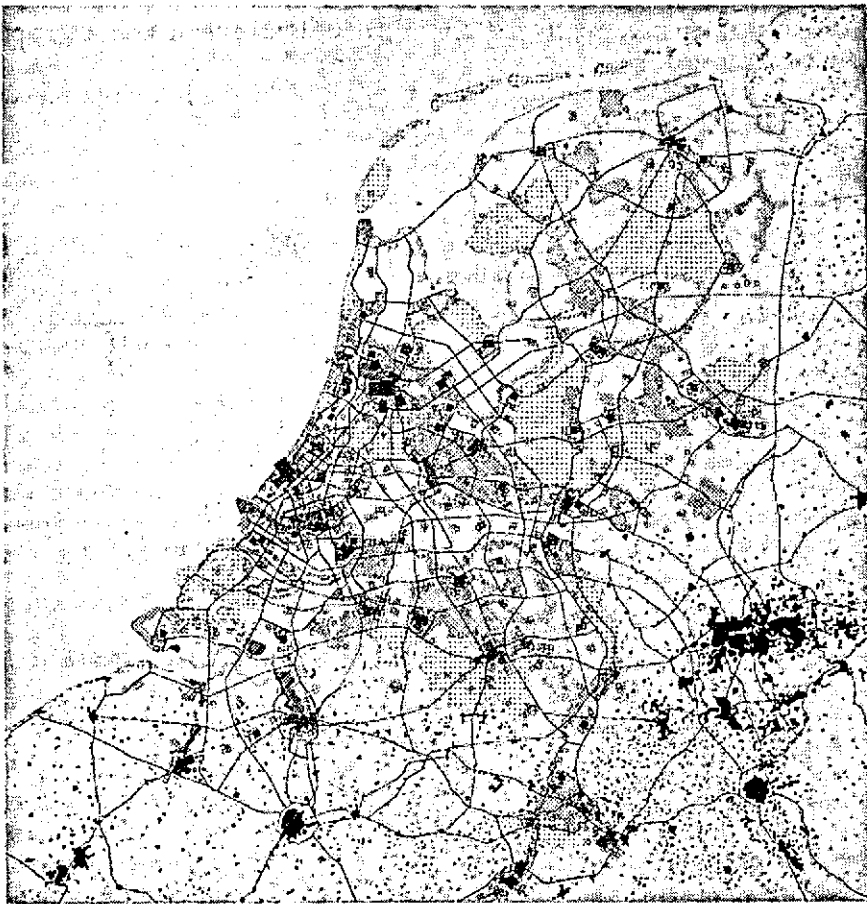
Het derde trefwoord: de bodem.

Prof. Pons zal uitvoerig over de bodem in de Delta spreken. Hij zal zich met de feitelijke bodemopbouw bezighouden; hij zal dus kijken wat er onder de oppervlakte ligt en daarom blijf ik daarboven. Enkele opmerkingen maar:

De bodem in de Delta ligt voor grote delen lager dan de zee. Ik noemde U al de dijken, de verzilting. Verder wijs ik op de verscheidenheid van landschappen in deze Delta; de rijkdom en de variatie in dit natuurlijke milieu; de duinen, de polders, het water.

Ik noem ook het klimaat, dat op deze grens van land en zee zacht en gelijkmatig is en daarmee bijvoorbeeld goede kansen voor de tuinbouw biedt.

Ik wijs er tenslotte op, dat de grote werken in de Delta, in feite nieuw land opleveren, ook al is dat niet altijd in hectares te meten, maar soms alleen in de betere ontsluiting van het bestaande land.

**RUIMTELIJKE STRUCTUURSCHETS
VOOR NEDERLAND
OMSTREEKS 2000**

ruimtelijke eenheden

- type A
- type B
- type C
- type D
- industrie of haven

stadspark

stadsgewestpark

park- en watersportgebied van regionale betekenis

park- en watersportgebied van nationale betekenis

landschappelijk en recreatief te ontwikkelen verbodingszones

agrarisch gebied

Het stadsgewest, vierde trefwoord.

Het stadsgewest is de moderne vorm van de stad. Niet meer een nauwkeurig afgepaalde bebouwing, maar de vervlechting van stad en land; het uiteenleggen van stedelijke elementen op een regionale schaal.

Het stadsgewest brengt, als het goed is, nederzettingen van uiteenlopende aard bijeen in een samenhangend goed ontsloten complex. Nederzettingen variërend van stedelijk en compact tot landelijk en open. Nederzettingen die juist in hun samenhang ook gezamenlijk de voorzieningen van voldoende niveau moeten vinden.

Op de ruimtelijke structuurschets ziet U dergelijke stadsgewesten, aangeduid met blokjes van uiteenlopende grootte en kleur, ieder indicatief voor een dorp of stadsdeel van bepaalde omvang en karakter. In bijvoorbeeld Arnhem en Haarlem is veel van de bestaande situatie te herkennen.

Ook ziet U op deze schets dat een aantal stadsgewesten elkaar overlapt; daar ontstaan stedelijke zones van grote omvang.

De achtergronden van dit ruimtelijke toekomstbeeld zijn belangrijk genoeg om even bij stil te staan:

Een eerste achtergrond: het bieden van keuzevrijheid.

De toekomstige Deltabewoner, welvarend, ontwikkeld, met veel vrije tijd, zal voor alles een grote vrijheid willen hebben in het kiezen van zijn woning, zijn werkkring, zijn vrijetijdsbesteding en noemt U maar meer. Voor die keuzevrijheid is voor alles nodig een grote variatie in aanbod van mogelijkheden op ieder van die gebieden.

Een tweede achtergrond: het openhouden van mogelijkheden.

Toelichting is nauwelijks nodig. De onzekerheden zowel ten aanzien van wat de mensen in de toekomst zullen willen, als ten aanzien van de technische en de economische ontwikkeling, maken het zonder meer nodig de zaken niet verder vast te leggen dan strikt noodzakelijk is.

Een derde belangrijke achtergrond van dit toekomstbeeld: het streven naar een maximale differentiatie.

In feite volgend uit de beide vorige overwegingen. Alleen als een grote verscheidenheid wordt geboden, is een reële keuzevrijheid mogelijk. Als de verscheidenheid, die er is, kan worden behouden of zelfs vergroot, is de kans het grootst dat ook voor nieuwe en onverwachte ontwikkelingen van uiteenlopende aard een plaats zal kunnen worden gevonden.

Het streven naar verscheidenheid is op alle mogelijke terreinen nodig. In de afwisselend opgebouwde stadsgewesten zal ieder zijn woonmilieu kunnen vinden. En in een wisselend ontsloten natuur zal ieder zijn ontspanningsmilieu kunnen vinden.

Het vijfde en belangrijkste trefwoord: de ruimte.

De ruimte in het stadsgewest. Eigenlijk kwam de ruimte, de open ruimte, bij de paar laatste beschouwingen al impliciet aan de orde. Toen we spraken over vervlechting van stad en land en over differentiatie.

Ik durf te stellen dat spreken over stad en open ruimte eigenlijk alleen zin heeft als men ze in één adem tegenover elkaar stelt. Het is niet iets in het niets, maar het één krijgt gestalte zodra men zich het ander bewust is. Stedelijke bebouwing en open ruimte zijn elkaars noodzakelijk complement.

Bekijkt U de kaart, dan is het zonder meer duidelijk dat er zowel bebouwingen als open ruimten van heel verschillende schaal en heel verschillend karakter zijn aan te geven. Om dat uit te werken is het nodig de functies van de open ruimte nader te beschouwen.

De functies van de open ruimte.

De Vries Reilingh¹⁾ gaf onlangs een opsomming van 14 functies:

- de natuur als studieterrein voor de natuurwetenschappen
- milieuzuivering tegen de verontreiniging van lucht, water en bodem
- openluchtrecreatie
- de drinkwatervoorziening
- de zandwinning voor stadsuitbreiding en industrieterrein
- de berging van afvalstoffen en huisvuil
- de waterhuishouding met de nodige bergruimte tegen wateroverlast
- de woonruimte van de stedelijke overspill
- de vestigingsruimte voor de industriespreiding
- de verkeersruimten voor het doorgaande verkeer buiten de kernen om
- de militaire operatieruimte
- de evacuatie ruimte voor de stadsbevolking in tijden van oorlogsgevaar
- de nood-voedselvoorziening in oorlogstijd
- de rendabele agrarische produktie voor de wereldmarkt als deviezenbron en als bestaansbasis van een onmisbaar bevolkingselement.

Op de agrarische functie kom ik nog terug. De daarvoor genoemde militair-klinkende overwegingen lijken wat veraf te liggen, maar gaven in het Engeland van vlak voor en in de oorlog toch wel een zeer reële inhoud aan het daar gevoerde beleid van de „green belt” om Londen. Daarbij gaat het om een open ruimte die in aard en omvang vergelijkbaar is met de centrale open ruimte tussen de vieugels van onze Randstad en de Noordbrabantse stedenrij.

De eerstgenoemde tien functies hangen ten nauwste samen met de omvang en de nabijheid van stedelijke bevolking. Mag ik in dit half uur volstaan met er één uit te lichten, namelijk *de openluchtrecreatie*. Wat verstaan we daar eigenlijk onder? Wat verwacht de stedeling van het landschap in de open ruimte, als hij er op uit trekt?

¹⁾ Prof. H. D. de Vries Reilingh, Deltaplan en Europoort, Geografisch Tijdschrift, 1 (4) 1967.

Maas²⁾ noemde onlangs een aantal punten, die hem waarschijnlijk voorkwamen:

- een aantrekkelijk verblijfsmilieu voor korte of lange duur,
- de ruimten welke vaak in de stad ontbreekt,
- de ruimten van afwisselende mate en vorm,
- de vrijheid die een minder geoccupeerde ruimte kan bieden,
- de zuivere lucht, zuiver water en een niet bevuilde bodem,
- de natuur als randmilieu,
- het bos als decor,
- het water om erop uit te zien of in te verblijven,
- vele landbouwgebieden vanwege de ruimte of de produktiewijze,
- de wegen als aantrekkelijk gevormde communicatiebanen.

Het zal best mogelijk zijn om een ander lijstje op te stellen, maar dit is toch wel voldoende om te constateren, dat veel van de landbouwschappen zoals we ze direct buiten de steden vinden, niet zonder meer voldoen aan wat de stedeling zich daarvan voorstelt. Integendeel, juist daar treffen we vele zaken aan die het landschap ontsieren en verknoeien: vuilnisbelten, autokerkhoven e.d. Men spreekt wel van stadsrandeffecten. In elk geval leren we dat er in die open ruimten wel wat zal moeten worden aangepast en zelfs gereconstrueerd.

Voor sommige andere stedelijke functies geldt dat misschien in nog ingrijpender mate, bijvoorbeeld de zandwinning. Maar dat hoeft dan vaak maar op enkele plaatsen en incidenteel aan de orde te komen. De openluchtrecreatie legt in beginsel een meer of minder zwaar beslag op de gehele omgeving van de stad, daarom heb ik deze als voorbeeld van stedelijke functie in de open ruimte naar voren gehaald.

Het ligt voor de hand deze functie nu direct te confronteren met de eveneens vrijwel altijd in de open ruimte aanwezige agrarische functie.

De landbouw.

Deze verkeert tengevolge van de snelle technische en economische ontwikkelingen in een periode van grote structurele wijzigingen en aanpassingen. Voor de landbouw in de open ruimte tussen en in de stadsgewesten komen daar de stedelijke invloeden nog eens bovenop.

Wat betekent dat? Ik wees al op de zogenaamde stadsrandeffecten als autokerkhoven, verkoopexposities, braakliggende terreinen e.d. Maar wat zit daar achter?

Prillewitz en De Groot³⁾ voeren in een recent artikel in het Landbouwkundig Tijdschrift de ontwikkelingen in deze gebieden terug op de veranderingen in de waarde en het gebruik van de grond. Zij wijzen erop dat door de

²⁾ Prof. F. M. Maas, Veranderingen in beeld en functie van ons landschap, Stedebouw en Volkshuisvesting (3) 1968.

³⁾ Ir F. C. Prillewitz en drs K. de Groot, Landbouw in een verstedelijkend Nederland, Landbouwkundig Tijdschrift, 80 (1) 1968.

toegenomen vraag naar terreinen voor alle mogelijke doeleinden, de prijzen in het gehele gebied zullen stijgen ook al wordt maar een deel van de gronden door die andere doeleinden geoccupeerd. Dat werkt grondspeculatie in de hand. Het kopen van grond voor een nieuw bedrijf of uitbreiding van een bestaand bedrijf wordt duurder. De bedrijven zullen hogere opbrengsten moeten leveren, ze zullen moeten intensiveren. Of het gebruik van de grond moet veranderen.

Wat het gebruik betreft, wijzen ze erop, dat de boer in deze gebieden vaak meer ingesteld moet zijn op de markt dan op de grond; dat een sterke bedrijfsdifferentiatie optreedt; dat er meer pacht en braak voorkomt; dat in feite de mobiliteit van het grondbezit en het grondgebruik veel groter wordt; dat er alle mogelijke tussenvormen op gaan treden zoals de parttime-farming en snipperverkavelingen.

En tenslotte kan de recreatiezoekende stedeling ook een direct gevaar voor de landbouw zijn, bijvoorbeeld doordat hij schade toebrengt aan grond, gewassen, machines en vee.

In feite is het in de open ruimte tussen en in de stadsgewesten vrijwel uitgesloten dat een onbelemmerde landbouw van grote schaal wordt uitgeoefend. Toch is een gezonde landbouw ook in deze gebieden nodig. Afgezien van specifieke maatregelen in verband met produktie-omstandigheden en bedrijfsstructuur is dit vooral mogelijk door een *goede bestemmingsregeling*; daardoor wordt de voortzetting en mogelijke verbetering van gevestigde functies gewaarborgd en worden de behoefte aan ruimte en de mogelijkheden voor nieuwe functies gekanaliseerd.

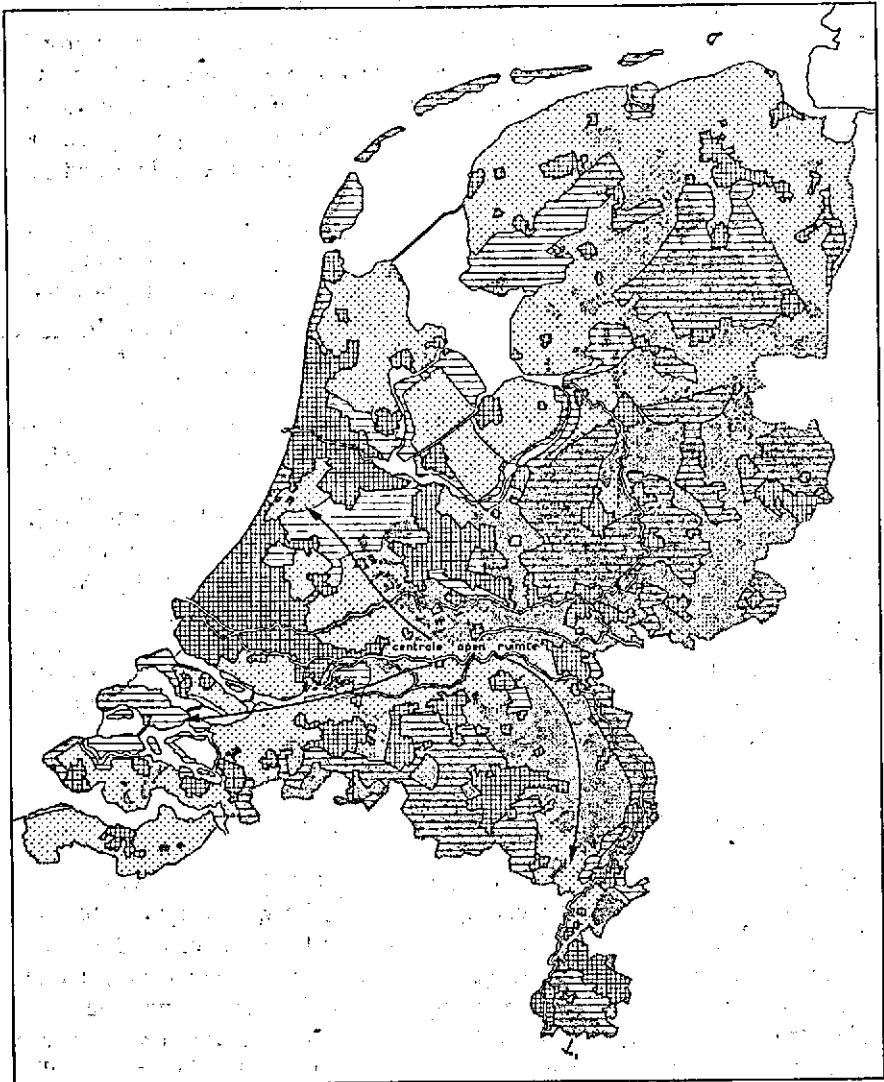
Indeling van de open ruimten. Het begrip „buffer”.

Het feit dat de landbouw in de open ruimte in het stadsgewest vrijwel altijd samen moet gaan met een of meer stedelijke functies maakt dat een beschouwing over de agrarische functie in deze ruimte in feite een verhandeling over de multi-functionaliteit van deze gebieden wordt, maar dan gebracht onder een agrarische noemer. Die beschouwing zal ik U besparen, omdat de grondgedachte door het kaartje op de volgende bladzijde goed wordt weergegeven.

De groene structuur van deze kaart is terug te vinden in de ruimtelijke structuurschets. Zelfs is daarin de onderverdeling nog iets verder doorgezet. U ziet een lichter en donkerder tint. In het algemeen kan daarvan gezegd worden dat, hoe lichter, hoe meer mogelijkheden voor grootschalige landbouw; hoe donkerder, hoe intensiever stedelijk-recreatief gebruik.

Aan de hand van de kaart kunnen we misschien ook antwoord geven op de vraag waar de open-ruimte-problemen het hoogst oplopen. Het zal U duidelijk zijn, dat dat vaak in die gebieden is, waar de open ruimte niet slechts in de stedelijke sfeer van één stad of agglomeratie ligt, maar waar die als het ware klem komt te liggen tussen verschillende opdringende sferen: stedelijke agglomeraties, soms industriegebieden.

Daar is ook het begrip buffer geboren. Een buffer moet immers de botsing

INDELING VAN LANDBOUWGEBIEDEN

- stedelijk gebied, waar in nog landbouwruimten, situatie 2000
- landbouwgebieden van overwegend grote schaal
- gemiddeld agrarisch-creatieve gebieden op de zand- en kleigronden (van de landbouwbedrijven)
- park- en watersportgebieden van regionale en nationale betekenis

voorkomen, de schok opvangen. In zo'n buffer kan de spanning soms hoog oplopen, dat geldt ook voor de open ruimte buffer.

Aan de hand van de kaart zijn vele buffers aan te geven: De Biesbosch, de Utrechtse plassen, de Hollandse Meren, de centrale Utrechtse Heuvelrug, het Waterland, en de allergrootste: de centrale open ruimte tussen de randstad-vleugels en de Brabantse stedenrij.

Deze grote open ruimten worden meestal nog niet direct met het bufferidee geassocieerd. Wel gaat dit spreken op de kleinere schaal tussen bijvoorbeeld Rotterdam en Gouda, tussen Utrecht en Zeist, tussen Rijswijk en Den Haag, tussen Rijswijk en Delft, de Kralingerhout, het Haagse Bos enz.

De meest actuele bufferstroken zijn Midden-Delfland tussen Rotterdam en Delft en Spaarnwoude, tussen Haarlem en het industriegebied langs het Noordzeekanaal.

Inrichting van de bufferstroken.

Allereerst is het voor de inrichting van een bufferstrook nodig, dat er *duidelijke bestemmingen* worden gegeven en een goede regeling van die bestemmingen. Door duidelijke bestemmingen worden verschillende functies, ieder voor zich, veilig gesteld. Ze voorkomen verpaupering. Ze kanaliseren de behoefte aan ruimte en mogelijkheden van de andere maatschappelijke functies. Ze ontnemen het houvast aan de grondspeculaties.

In dit verband moet worden opgemerkt dat vele bufferstroken zich uitstrekken over verscheidene gemeenten. Het is dan nodig, dat er een *gemeenschappelijke, bestuurlijke visie* op komt en dat er een intergemeentelijke regeling voor wordt getroffen. De provinciale besturen kunnen hierin voor een belangrijke bijdrage zorgen.

Voor de vaststelling van de bestemmingen is een goed *plan nodig*. Dit plan dient de functie en de structuur van het buffergebied duidelijk te bepalen en dus ook te verdelen. Op basis van dit plan is uitwerking in formele gemeentelijke bestemmingsplannen mogelijk.

Ten behoeve van de functiebepaling en het plan is *voor alles onderzoek* nodig op vele terreinen. Een vrij willekeurige greep:

- Onderzoek naar de relatieve urgentie (de spanning).
- Onderzoek naar het bestaande milieu.
- Inventarisatie van het huidige landschap en zijn potenties.
- Onderzoek naar de huidige en toekomstige hoofdfuncties, of combinatie van functies in dat gebied.
- Onderzoek naar de ontsluitingsstructuur.
- De situering ten opzichte van de omgeving.
- De eigendomsstructuur.
- De omvang, de karakteristiek en het potentieel van de bestaande kernen en de verspreide bebouwing.
- De bijzondere elementen zoals vliegvelden, hoogspanningsleidingen.

Een aantal van deze onderzoeken kan in een groter verband worden opgezet. Zo is voor het gehele land, in feite voor alle open ruimte, een landschapsinventarisatie dringend nodig; fysisch, geografisch, bodemkundig en biologisch; een dergelijke inventarisatie werd door Quené⁴⁾ in 1967 als Sinterklaaswens bij de Contactcommissie voor Natuur en Landschap op tafel gelegd.

Een ander onderzoek in ruimer verband: de bodemgeschiktheidskartering.

⁴⁾ Ir Th. Quené, Ruimtelijk evenwicht, Natuur en Landschap, 21 (3/4) 1967.

Het zou bijzonder waardevol zijn als de Stichting voor Bodemkartering ook op andere dan agrarische, bijvoorbeeld recreatieve, geschiktheid zou karteren.

Het onderzoek naar de verschillende functies kan ook weer uitgesplitst worden. Wat de agrarische functie betreft, de ontwikkeling in de structuur van de landbouw en in haar regionale verscheidenheid; de positie van de landbouwgebieden ten opzichte van de afzetmarkten en ten opzichte van de andere produktiegebieden. Wat de recreatie betreft, de mogelijkheden in verband met landschap en de ligging ten opzichte van de bevolkingscentra.

En zo is nog verder te gaan. Maar de tijd dringt en ik wil U ook nog een beeld geven van wat er concreet op dit ogenblik aan de orde is. Dat is namelijk de uitvoering van de *bufferstroken Midden-Delfland en Spaarnwoude*⁵⁾. De één tussen twee groeiende steden, en de ander tussen een stad en een nieuw industriegebied.

In beide gevallen is in de bufferstrook een zogenaamd recreatief element van formaat ontworpen. Een soort van eigentijdse Amsterdams Bos. In Midden-Delfland blijft daar nog een landbouwgebied bij bestaan; in Spaarnwoude niet. In beide projecten maar vooral Midden-Delfland speelt de zandwinning een grote rol, zowel in de vormgeving als in de rentabiliteit.

Enkele cijfers van het project *Midden-Delfland*: 1.000 ha recreatieve bestemming; 800 ha agrarisch; kosten ongeveer $\frac{1}{4}$ miljard; uitvoeringsduur: ongeveer 20 jaar.

Enkele cijfers van het project *Spaarnwoude*: omvang 2.750 ha, waarvan 500 ha ingenomen door wegen en bestaand water en bebouwing; grondverzet tussen de 12 en 15 miljoen m³; kosten ongeveer $\frac{1}{4}$ miljard, zeer globaal gelijk verdeeld over de grondverwerving, de parkaanleg en de verdere recreatieve inrichting en bijkomende kosten.

Een aantal malen heb ik hiervoor beelden van tegenstellingen en spanning opgeroepen. Ik hoop, dat ik iets van die spanningen voor U voelbaar heb gemaakt, en dat U met een blik op de kaart nu ook weet, waar ze het hoogst oplopen, namelijk dáár waar de grote stedelijke bebouwingen en de industriegebieden elkaar het dichtst naderen.

Ik hoop, dat ik U duidelijk heb kunnen maken, dat het niet nodig is dat in die spanningsvelden de landbouw verpaupert, het landschap denatureert, en rommel- en roesthopen de enige blikvangers vormen. Maar dat in die spanningsvelden boeiende, nuttige ruimten kunnen ontstaan. Mits er tijdig een eenheid van bestuurlijke visie voor wordt ontwikkeld. Mits er een goed inrichtingsplan komt. Mits er voldoende geld voor de eventuele noodzakelijke reconstructie beschikbaar komt.

Het Rijk is bereid zijn deel bij te dragen op ieder van deze terreinen, zeker ook dat van het geld. Al enige jaren is op de begrotingen van enkele departementen geld voor grondaankopen beschikbaar. Ik mag besluiten met de mededeling dat inmiddels is geregeld dat de Stichting Beheer Landbouwgronden daarbij als aankoopbureau op zal gaan treden.

⁵⁾ Zie ook de foto van het globaal indelingsplan Midden-Delfland op de omslag.